

U šestom poglavlju »Zaključku« (377–430) govori se o unutrašnjim i međunarodnim uzrocima krize i sloma monarhističke Jugoslavije. Autor je zaključio da je monarhistička Jugoslavija proživljavala duboku krizu od svoga nastanka g. 1918. pa sve do njezina nestanka g. 1941., da su izvori i korijeni te krize bili u različitim uvjetima društvenoga, političkoga, nacionalnoga, gospodarskoga i kulturnoga razvitka pojedinih njezinih naroda u čitavoj njihovoj povijesti, u načinu nastanka Kraljevstva SHS g. 1918. i u toj državi nametnutoj srpskoj hegemoniji, sa svim proturječnostima koje su se sretale u toj državi, u nametanju vidovdanskoga centralističkog državnog uređenja i u njegovu upornom održanju, u privrednoj nerazvijenosti države, u zaoštavanju međunarodne krize, izbijanju drugoga svjetskog rata i rušenju versailleskog poretka, a što je sve skupa utjecalo i na međunarodni položaj Kraljevine Jugoslavije i na njezin nestanak.

Mnogo bi vremena i prostora trebalo za potpunije i iscrpnije predočenje bogatog sadržaja ove izuzetno zanimljivo vrijedne knjige akademika Tuđmana koja je pokazala kako je stvarnost monarhističke Jugoslavije bila za Hrvate prebolno političko i životno iskustvo, stvarnost koja je rastopila raniji hrvatski politički romantizam i hrvatske političke iluzije. Na kraju druge knjige u »Dodatku« (431–533) nalazi se pregled literature (neobjavljenih i objavljenih izvora, knjiga, rasprava i članaka), popis skraćena, popis ilustracija te kazala osobnih imena i zemljopisnih pojmova, što će dobro poslužiti svakome tko će se koristiti rezultatima Tuđmanova istraživanja u ovom djelu.

Djelo *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.*, pogotovu ako se ima na umu vrijeme i mjesto njegova nastanka, ima u bogatom historiografskom opusu dr. Franje Tuđmana vrlo istaknuto mjesto. Svojom znanstvenom temeljitošću i istraživačkom zrelošću ono predstavlja dr. Tuđmana kao povijesnog istraživača i pisca, a svojim sadržajem – premda je nastalo prije više od četvrt stoljeća, odnosno, u konačnoj verziji prije dvadeset godina, i premda se zasniva na rezultatima tadašnje historiografije – još uvijek je najiscrpniji pregled povijesne istine o vremenu i problemima koje obrađuje, a daje odgovore i na mnoga postavljena istraživačka pitanja. I sigurno je da će ta knjiga dobro poslužiti široj javnosti, gdje će upoznati taj ukupni pregled problematike koju obrađuje, ali je i dobar putokaz u daljnjem proučavanju toga vrlo složenoga historiografskog problema.

Andelko Mijatović

WILLIAM M. JOHNSTON, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848–1938, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1993., 535 str.*

William M. Johnston, historičar kulture iz SAD-a, objavio je 1972. knjigu o, kako ju je nazvao, intelektualnoj i društvenoj povijesti, koja je vezana uz prostor Habsburške monarhije do 1918. i Republike Austrije do njezina pripajanja Njemačkoj. Nezastajanje na prijelomnim političkim događajima potkraj 1918. upućuje, što se u sadržaju potvrđuje, da je pisac, za procese prije 1918., uzeo primarno u obzir njemačku Austriju, tj. prostor na kojem je kasnije nastala Republika Austrija. Naslov, također, upućuje da pisac nastoji povezati intelektualnu povijest sa širim društvenim – u prvom redu političkim i ekonomskim – procesima. Drugim riječima, Johnston ne shvaća intelektualne ideje kao hipostazirane vrijednosti i zasebne cjeline odvojene od društvene okoline intelektualaca, koji ih stvaraju, već kao jedan specifičan oblik međuljudske komunikacije. Takva je intencija u skladu s osnovnim smjernicama američke »nove historije« (»new history«) 60-ih godina

XX. stoljeća i reagiranje je na ranije izolirano prikazivanje intelektualne povijesti. Izvanredan uspon marksizma, nakon 1945., odigrao je značajnu ulogu u afirmaciji sociološke komponente u istraživanju intelektualne povijesti, ali nije stvorio nov historijski pristup, koji je »preživio« postupno opadanje marksizma od kraja 60-ih godina.

Prvi dio knjige nosi naslov »Habsburška birokracija: inercija protiv reforme« (15–119 str.), a uključuje razmatranje tzv. bidermajerskog društva u vrijeme kneza Klemensa Metternicha, carskog položaja, dvora, vojske, birokracije, ekonomista, pravnika i austromarksista. Autor nije objasnio što smatra pod birokracijom i zašto je tim izrazom obuhvatio toliko različite navedene grupe. Drugi dio naslovljen je »Esteticizam u Beču« (121–171), pri čemu autor razmatra svakodnevni život Beča, njegovo shvaćanje umjetnosti, glazbe i seksualnosti, te kritiku esteticizma, tj. lagodnoga bečkog života obilježenog ljubavlju prema obliku. Treći dio nosi naslov »Pozitivizam i impresionizam: nevjerojatna simbioza« (173–273) s istraživanjem austrijske očaranosti smrću, Freuda i njegovih sljedbenika, psihoanalize, te filozofije jezika, znanosti i dijaloga. U četvrtom dijelu, naslovljenom »Češki reformirani katolici« (275–344), analiziraju se ideje i životi filozofa lajbnicijanske tradicije i socijalnih darvinista. Peti dio nosi naslov »Mađarski kult iluzije« (345–402) s istraživanjem ideja sociologa spoznaje, psihoanalitičara i socijalnih utopista iz Mađarske, ali uglavnom njemačko-židovskog porijekla. U završnom šestom dijelu, pod naslovom »Proroci modernosti« (403–416), autor rezimira osnovne premise tzv. vedre apokalipse i intelektualna dostignuća Austrije. Uz svako poglavlje postoje opširne i vrlo informativne bilješke (418–485), te vrlo bogata bibliografija o političkoj, društvenoj i intelektualnoj povijesti pretežno (uže) Austrije i Mađarske (486–508), koja može odlično poslužiti svakom istraživaču intelektualne povijesti njemačke Austrije, ali i Habsburške monarhije u cjelini.

Knjiga sadržava mnoštvo najraznovrsnijih podataka o životu, radu i djelu mnogobrojnih austrijskih intelektualaca. To je njezina najbolja strana i stoga može odlično poslužiti kao uvod u intelektualnu i kulturnu povijest pretežno njemačkih intelektualaca Habsburške monarhije i Republike Austrije do 1938. Autor pokazuje erudiciju u analiziranju različitih intelektualnih škola i grupa, prikazujući njihove međusobne razlike i zajedničke stavove. U najbitnije zajedničke vrijednosti Johnston ubraja esteticizam, općinjenost smrću i apolitičnost. Zahvaljujući tečnom autorovu pisanju pred oči čitaoca izlazi jedan zaboravljen ili gotovo zaboravljeni svijet intelektualne tradicije, kojemu je povijesno pripadala i Hrvatska. Johnstonov stil je jasan, a pripovijedanje zanimljivo uz česte anegdote, koje nisu uvijek najpotrebnije za bolje razumijevanje teksta, već su unesene radi veće zanimljivosti i čitljivosti. To ne znači da je Johnston napisao isključivo popularno djelo bez dubljih intelektualnih zahvata i pretenzija, ali neke negativne posljedice feljtonističko-kroničarskog pripovijedanja nije izbjegao upravo zbog širine istraživanja. Mislim, ponajprije, na čestu unutrašnju nepovezanost brojnih podataka, pa pojedina poglavlja ostaju međusobno izolirana i bez jasne uklopljenosti u cjelinu. Zbog svoje iznimne informativnosti knjiga može vrlo dobro poslužiti i kao studentski priručnik.

Johnston često ističe da se, kroz djelo, bavi »velikim« i »inventivnim« misliocima. No, on nigdje ne objašnjava svoje kriterije za klasifikaciju »velikih« i »inventivnih« mislilaca, možda zato što smatra da se po sebi razumije koji su intelektualci »veliki«, a koji »mali«. Takva je klasifikacija dosta relativna, jer ovisi o našim osobnim vrijednosnim pozicijama i vrijednosnom sustavu okoline. Ni utjecaj intelektualaca na kasnije generacije nije pouzdani kriterij, jer su ponekad i šarlatani ostvarivali znatan utjecaj. Neki rumunjski, ukrajinski, talijanski, srpski ili hrvatski nacionalist, čitajući Johnstonovu knjigu, može autoru s pravom prigovoriti da nije spomenuo ni jednoga »njegovog« intelektualca. Štoviše, Johnston nije pokušao dati osnovne informacije američkom čitaocu o različitim narodima u Habsburškoj monarhiji, iako često naglašava da su nacionalni sukobi, uz industrijalizaciju ruralno-feudalnih institucija, dali osnovno obilježje Monarhiji nakon 1848.

Djelomičnu crtu površnosti djelu daje nastojanje da se u jednom radu elaboriraju procesi dužeg trajanja, te činjenica da Johnston, u osnovi, nije svoje tvrdnje temeljio na autentičnom istraživanju izvora, tj. djela intelektualaca o kojima govori. Radije se služio

zbornicima, sintezama, udžbenicima ili monografijama-interpretacijama drugih autora, a samo ponekad citira izvorne radove pojedinih austrijskih intelektualaca, bez analize ili pokušaja dokazivanja izrečenih trdnji. To djelu, svakako, ne oduzima značajnu intelektualnu vrijednost i odlike ozbiljnog i studioznog rada, ali ne omogućuje potpunije argumentiranje autorovih teza.

U bitne značajke djela spada germanocentrizam, jer Johnston najvećim dijelom govori o intelektualcima njemačkog ili njemačko-židovskog porijekla iz područja uže Austrije, kao i wienocentrizam, jer Beč (Wien) shvaća kao intelektualno središte i ogledalo cijele habsburške države. Takav je pristup, doduše, djelomično opravdan zbog očite kulturne prednosti Nijemaca i Beča pred drugim nacijama i gradovima u Monarhiji, ali zbog toga ne bi smjelo biti gotovo potpuno zanemarene druge nacije i urbana središta, osim djelomično Madara i Budimpešte. Uvjerenje o njemačkoj »kulturtregerskoj« misiji na Istoku često je prisutno u dijelu njemačke literature, koju je autor konzultirao i predstavljao, uz realnu povijesnu jezgru, precjenjivanje kulturnog utjecaja Nijemaca.

Naime, Johnston doživljava Nijemce i Madare kao oslonce državnog jedinstva, »koje je, na žalost, nestalo 1918.« (62). Možda potaknut tim žaljenjem autor napominje da je djelo odlučio posvetiti snagama stabilnosti, a ne propadanja. U faktore stabilnosti ubraja birokraciju, vojsku, plemstvo, dvor i Katoličku crkvu. U skladu s germanocentričkom koncepcijom Johnston u faktore stabilnosti ubraja i njemačku kulturu, te njemački jezik, za koji smatra da je bio lingua franca za sve osim za najokorjelije nacionaliste. Poznato je, zapravo, da je njemački jezik bio sredstvo sporazumijevnja nenjemačkih javnih radnika samo u slučaju nužde ili radi propagiranja određenih ideja izvan užega nacionalnog prostora. Međutim, njemački jezik u Monarhiji nikako nije imao nekadašnji status latinskog jezika u zapadnoj i srednjoj Europi.

Johnston s pravom ističe nerazmjerno velik udio židova među austrijskim intelektualcima, a kao razloge navodi plemensku solidarnost i rastući antisemitizam, ali bez sustavne analize židovskog fenomena i njegovih uzroka. Za najbolju osobinu austrijske misli Johnston smatra strast za cjelovitim sagledavanjem i smisao za integrativno razmišljanje. To je značajno uočavanje, ali šteta je što autor ostaje na usput izrečenoj, iako točnoj, konstataciji. Smisao za istraživanje cjeline, povezan s enciklopedijskim obrazovanjem, karakterizirao je većinu intelektualaca u ranijim stoljećima, što je izrazita suprotnost modernoj parcijalizaciji znanja i sve većoj specijalizaciji. Habsburška monarhija, na razmeđu novog i starog, ostala je, u drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća, posljednje utočište misaonih škola i grupa, koje su još njegovale smisao za proučavanje cjeline.

Ranije navedena afirmacija sociološke komponente, u čemu su na Johnstona najviše utjecali Sigmund Freud i Karl Mannheim, ne odvodi autora u sociologizam tj. ne pokušava deducirati intelektualne ideje iz socijalnog okvira. Ipak, u slučaju nekih intelektualaca (Freud, Ludwig Wittgenstein, Mannheim) Johnston prenaglašava utjecaj društvenih faktora, a kod drugih ga podcjenjuje (Edmund Husserl). Jedan od razloga je nedovoljno autorovo uvažavanje specifične filozofske ili teološke kritike društva, te zaboravljanje da je »apolitičnost«, tj. izbjegavanje političke prakse, i sam jedan oblik političkog djelovanja i nastojanja intelektualaca da živi politiku svog doba, ali na svojoj intelektualnoj disciplini imanentan način. Zbog toga smatram da treba biti skeptičan prema čestim autorovim tvrdnjama o apolitičnosti većine austrijskih intelektualaca. S tim u vezi, u knjizi je ostao nejasan odnos većine mislilaca prema temeljnim društvenim procesima nakon 1840. – nestajanju tradicionalnih staleških društava, modernizaciji i usponu nacionalizma. Mislim da bi to, u ovakvoj knjizi, bilo značajno istražiti, jer nijedan intelektualac, koliko god bio distanciran, nije mogao ostati ravnodušan prema temeljnom procesu modernog doba – postupnom prelaženju vojne, političke, ekonomske, ideološke, kulturne i intelektualne moći iz povlaštenih staleža u ruke masa ili nacija.

U cjelini, posrijedi je vrlo vrijedno i značajno djelo i nezaobilazan rad za svako daljnje proučavanje intelektualne povijesti Monarhije.

Tomislav Markus